

שמואל אינגבר

ידיעת ה' ובחירה חופשית

לע"נ אבי מורי ר' שלמה בן חיים שמואל אינגבר ז"ל
נפטר א' אלול תשנ"ה ת.נ.צ.ב.ה.

בעיית הסתירה בין שני מושגים אלו ידועה, וגם תשובות שונות ניתנו לה. המאמר סוקר את הגישות הידועות, ומתמקד בעיקר בגישה מיוחדת הידועה פחות. הגישות הידועות הן, שאכן ה' יודע מראש את אשר יבחר האדם בעתיד, ומנסות לתרץ את הסתירה, אם בשלילה לוגית את עצם קיומה של השאלה, אם בטענה שהשאלה אינה קיימת לגבי ה' שמושגי הזמן אינם חלים לגביו, ועוד. הגישה המיוחדת טוענת, שסתירה זו קיימת רק אם אנו טוענים שה' יודע מראש מה יבחר האדם בעתיד. אך יש הוגי דעות הטוענים שה' אינו יודע מראש את העתיד, וממילא הסתירה אינה קיימת. בשיטה זו מצינו שתי השקפות שונות. האור החיים הקדוש מייצג השקפה אחת הטוענת, שה' יכול לדעת את העתיד, אך ה' שולל ידיעה זו ממנו, כדי שלא תיווצר הסתירה דלעיל. ואילו השלי"ה הקדוש מייצג את ההשקפה השנייה, שלפיה אין ה' יכול לדעת את העתיד, ולמרות זאת אין דבר זה פוגע בשלמותו. לפי שיטה זו נוכל להסביר גם עניינים תמוהים נוספים.

בעיית הסתירה בין שני מושגים אלו ידועה, וגם תשובות שונות ניתנו לה. הסתירה נוצרת לאחר שאנו מקבלים שני עקרונות בסיסיים אלו שבאמונה, והם: בחירתו החופשית של האדם, וידיעת ה' מראש במה יבחר האדם.¹ בכוונתי לסקור את הגישות הידועות, ולהתמקד בעיקר בגישה ידועה פחות, ואשר ממבט ראשון אפילו קשה לקבלה, אך נראה שיש לה סימוכין במקורות היהדות.

א. הגישות הידועות

הרמב"ם בהלכות תשובה פרק ה הלכה ה מעלה את שאלת הסתירה בצורה בהירה:

שמא תאמר והלא הקב"ה יודע כל מה שיהיה, וקודם שיהיה ידע שזה יהיה צדיק או רשע או לא ידע. אם ידע שהוא יהיה צדיק אי אפשר שלא יהיה צדיק, ואם תאמר

בד"ד 2, חורף תשנ"ז

שידע שיהיה צדיק ואפשר שיהיה רשע הדי לא ידע הדבר על בוריו.

דע שתשובת שאלה זו ארוכה מארץ מדה ורחבה מני ים וכמה עיקרים גדולים והררים רמים תלויים בה, אבל צריך אתה לידע ולהבין בדבר זה שאני אומר. כבר בארנו בפ' שני מהלכות יסודי התורה שהקב"ה אינו יודע מדיעה שהיא חוץ ממנו כבני אדם שהם ודעתם שנים. אלא הוא יתעלה שמו ודעתו אחד ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בוריו, וכשם שאין כח באדם להשיג ולמצוא אמתת הבורא, שנאמר כי לא יראני האדם וחי, כך אין כח באדם להשיג ולמצוא דעתו של בורא. הוא שהנביא אמר כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי. וכיון שכן הוא אין בנו כח לידע היאך ידע הקב"ה כל הברואים והמעשים אבל נדע בלא ספק שמעשה האדם ביד האדם...

הראב"ד על אחר יוצא נגד דברים אלו של הרמב"ם ואומר:

לא נהג זה המחבר מנהג החכמים, שאין אדם מתחיל בדבר ולא ידע להשלימו, והוא החל בשאלות קושיות והניח הדבר בקושיא והחזירו לאמונה, וטוב היה לו להניח הדבר בתמימות התמימים, ולא יעורר לבם ויניח דעתם בספק ואולי שעה אחת יבא הרהור בלבם על זה.

ואע"פ שאין תשובה נצחת על זה, טוב הוא לסמוך לו קצת תשובה ואומר, אם היו צדקת האדם ורשעתו תלויים בגזירת הבורא ית', היינו אומרים שידיעתו היא גזירתו והיתה לנו השאלה קשה מאד ועכשיו שהבורא הסיר זאת הממשלה מידו ומסרה ביד האדם עצמו, אין ידיעתו גזירה אלא היא כידיעת האיציטגנינים שיודעים מכת אחר מה יהיו דרכיו של זה. והדבר ידוע שכל מקרה האדם קטן וגדול מסרו הבורא בכח המזלות, אלא שנתן בו השכל להיותו מחזיקו לצאת מתחת המזל, והוא הכח הנתון באדם להיותו טוב או רע. והבורא יודע כח המזל ורגעיו אם יש כח בשכל להוציאו לזה מידו אם לא, וזו הידיעה אינה גזירה, וכל זה איננו שוה.

הכסף משנה מקבל כנראה את השגתו של הראב"ד, אך מנסה להסביר מדוע בכל אופן הרמב"ם החייס לנושא אם אינו נותן את התשובה. ואומר, שהרמב"ם חשש שאם תתעורר שאלה זו אצל אדם ולא יידע את התשובה, הדבר יכול להכניס בו ספקות באמונה. אך אם יידע שעקרונות יש תשובה לדבר, אך בגלל עומקה אין ביכולת אנוש להבינה, השאלה לא תציק לו. ובעל תוספות יום טוב מביא סיוע לטיעון זה מהמשנה במסכת אבות ג': טו הקובעת את קיומם של שני העקרונות הללו: "הכל צפוי והרשות נתונה", ולמרות זאת אינה מוצאת צורך להוסיף הסבר להבנת הסתירה. וכן מסתייע מדברי חכמים במשנה בתחילת פרק שני של חגיגה: "כל המסתכל בארבעה דברים ראוי לו כאילו לא בא לעולם..." וחכמי המשנה מציינים את הנושאים שאין לעיין בהם, ואינם חוששים שמא מישוהו כן יתעסק בדברים עקב העלאתם.

המגדל עוז על אתר טוען כנגדם, שוודאי שהרמב"ם בדבריו הקצרים רמו לתשובה, אך היא מיועדת רק ליודעי חן, ויש להתעמק ולהבינה.

בעל עבודת המלך (ר' מנחם קרקובסקי, ירושלים, תשל"א) בפירושו להלכה זו של הרמב"ם אומר, שלא רק שהרמב"ם נותן תשובה ברורה והגיגית, אלא שהוא עוקר את

השאלה מעיקרה. וזה תורף דבריו: ניתן להעמיד סתירה בין שני מושגים, רק אם אנו מבינים את שני המושגים בצורה מוחלטת. אך אם מושג אחד מובן לנו ומושג שני אינו מובן לנו כל צורךו, לא ניתן כלל להעמיד אותם כסותרים זה את זה, כי אילו הבנו גם את המושג השני, ייתכן שהיינו רואים שאין כל סתירה ביניהם. וזוהי כוונת הרמב"ם, שאמנם אנו מבינים היטב את המושג בחירה חופשית, אך אין אנו יכולים להבין את המושג של ידיעת ה', ולכן השאלה נופלת מאליה, ואין כלל מקום להעמיד סתירה זו. ואם נדייק בדברי הרמב"ם נראה, שאין הוא טוען שלא ניתן להבין את התשובה על שאלה זו; אדרבא, הוא טוען שיש תשובה אלא שהיא ארוכה ורחבה, אלא מה שאי אפשר להבין הוא המושג של ידיעת ה'.

הריב"ש² מתרץ בצורה אחרת ואומר, שאכן ה' יודע מראש, אך לא הידיעה השפיעה על הבחירה העתידית, אלא הבחירה העתידית השפיעה על מה שה' ידע מראש.

בעל מדרש שמואל³ נוקט גישה שונה. לדעתו, כל השאלה קיימת רק לגבי בן אנוש, שהרי זה נמצא תחת השפעת המושג זמן ולגביו חלים המושגים של עבר ועתיד. לכן אפשר שכן אדם, מבחינתו, ישאל איך ה' יודע בעבר מה שהאדם יבחר בעתיד. אולם ה' לא נמצא תחת השפעת הזמן ואין אצלו המושגים של עבר ועתיד, לגביו השאלה נופלת אפוא מעיקרה.

ב. הגישה המיוחדת

שאלת הסתירה בין ידיעת ה' והבחירה החופשית קיימת רק אם טוענים שה' יודע מראש מה יבחר האדם בעתיד. זו גם דעתם של רוב הוגי הדעות.⁴ אך ישנם הוגי דעות הטוענים שה' אינו יודע מראש את העתיד, וממילא הסתירה לא קיימת. על דעתם של שניים מהוגי דעות אלו נרחיב במעט את הדיבור. בשיטה זו מצינו שתי גישות שונות.

ר' חיים בן עטר (האור החיים הקדוש) מייצג גישה אחת הטוענת, שה' יכול לדעת את העתיד, אך ה' שולל ידיעה זו ממנו, כדי שלא תיווצר הסתירה דלעיל.⁵

ואילו ר' ישעיהו הורביץ (השל"ה הקדוש) מייצג את הגישה השנייה, שלפיה אין ה' יכול לדעת את העתיד, ולמרות זאת אין דבר זה פוגע בשלמותו.

1. השקפת ר' חיים בן עטר

בבראשית ו, ה-ח נאמר: "וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ... וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו... כי נחמתי כי עשיתם". השאלה המתבקשת מדברים אלו — מדוע ה' נעצב והתנחם על מעשיו, האם לא ידע מראש את התוצאות העתידיות — מובאת ברש"י כשם אפיקורוס אחד, ששאל את רבי יהושע בן קרחה, וכן מובאת שם תשובתו של ר' יהושע.

אך ר' חיים בן עטר בפירושו אור החיים על אתר אומר:

ואשכילך כי ה' יכול לשלול הידיעה המושגת בידיעתו לבל ידענה כשירצה הארון... והוא שנתחכם לעשות כן, לבל תחול טענת רשעים, שיאמרו ידיעתו מכרתה, כיון שה' ידע כי פלוני זה יעבור על מה שעבר... ואחרי הודיע אלוקים אותנו את זה אין תמיהה באומרו "וינחם ה'... כי נחמתי...", כי הוא עצמו שלל ידיעה זו ממנו.

אם כן, מצד אחד הסתירה נפלה, ומצד שני אין אי ידיעת העתיד פוגמת בשלמות ה', היות שהוא שלל מעצמו את הידיעה, בבחינת "לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל".

2. השקפת ר' ישעיהו הורביץ

בבראשית כא, יז נאמר: "כי שמע אלוקים אל קול הנער כאשר הוא שם". וידועים דברי חז"ל המובאים שם על ידי רש"י: "לפי מעשים שהוא עושה עכשו הוא נדון ולא לפי מה שהוא עתיד לעשות. לפי שהיו מלאכי השרת מקטרגים ואומרים, רבש"ע מי שעתיד זרעו להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר?"

ומקשה ר' ישעיהו הורביץ בהקדמתו לספרו שני לוחות הברית (של"ה), שער בית הבחירה: אם המלאכים רואים בחזון העתידי שבניו של ישמעאל ימיתו את בני ישראל בצמא, הרי ברור שישמעאל ימשיך לחיות, ולכן לא מובנת הבקשה מה' שימית אותו, הרי דבר זה נוגד את החזון העתידי? ועל כך הוא עונה:

שלפי מה שכתבנו שידיעתו הוא בידיעת עצמו, ולא הידיעה מצד זולתו, אפכא מסתברא. דאיך נוכל לומר שיודע מה שיבחר האדם, מאחר שאין הבחירה נו בידי שמיים, רק נתונה לאדם והוא המושל בה, וידיעתו ב"ה אינה אלא מצד עצמו. אלא על כרחך לא תקיף ידיעתו, רק אחר שיצתה הבחירה לפועל ועשתה רושם למעלה בו יתברך, אז יודע, כי אז הידיעה בידיעת עצמו... אלא הענין כמ"ש הידיעה בעתידות הוא כפי הראוי ולא במוחזק, כפי מה שמוכן לעת עתה מצד פתיחת המקור ואז הידיעה בידיעת עצמו כן, אבל אפשר להשתנות בכח התגברות הבחירה.

כלומר, ה' יודע כל דבר רק מתוך כך שהוא יודע את עצמו; ומכיוון שנתן לאדם בחירה חופשית, אין הוא יכול לדעת את מעשי האדם אלא לאחר שהאדם עשה אותם, ועשו רושם למעלה. אמנם ה' מכיר עכשיו את אופיו של האדם בצורה מושלמת, ולכן יכול לדעת בוודאות גדולה ביותר מה יבחר האדם לעשות, אך עדיין נשארת לאדם האפשרות להתגבר ולשנות את אופיו. אם כן, נכון הוא מה שהמלאכים רואים בחזון שעתידים בניו של ישמעאל להמית את בני ישראל, אך חזון זה נקבע לפי המציאות העכשווית שבה ישמעאל נמצא בחיים, ואם ימות ישמעאל, ישתנה ויתבטל גם החזון העתידי.⁶

השל"ה הקדוש אומר, שממקומות רבים בתנ"ך ובדברי חז"ל משמע שהקב"ה יודע מראש את בחירת האדם, גם בדברים הקשורים למצוות ועבירות, והוא מסביר את כולם לפי גישתו.

במסכת שבת לב ע"א מובא: "תנא דבי רבי ישמעאל כי יפול הנופל ממנו, ראוי זה ליפול מששת ימי בראשית, שהרי לא נפל והכתוב קראו נופל, אלא שמגלגלין זכות על ידי זכאי וחובה על ידי חייב". ומפרש רש"י: "מששת ימי בראשית. דכתיב קורא הדורות מראש (ישעיה מא) שנגלו לפני הדורות ומעשיהם וקנס פורענותם". משמע, שה' ידע מראש שאדם זה יתטא בעתיד.

כמו כן אומר רש"י בדברים לד, א-ג על הפסוק: "ויראהו ה' את כל הארץ...". שה' הראה למשה את כל מה שיקרה בעתיד, ומזכיר גם עניינים שקשורים לעבירות, כמו בני דן שיעבדו עבודה זרה. וכן מובא בחז"ל, שהקב"ה הראה לאדם הראשון דור דור ודורשיו. ובמלכים א יג: ב נאמר: "הנה בן טלד לבית דוד יאשיהו שמו וזכת עליך את כהני הבמות...".

מכל המקורות האלה שהוא הזכיר ועוד רבים אחרים משמע, שידיעת ה' הופכת את הדברים הללו למוכרחים, אך אין הדבר כן. כל אדם ברצונו יכול לבחור את דרכו, וכל מעשה שהוא עושה פותח מקור טוב או רע שממנו מתפשטים הענפים. ה' יודע אלו ענפים ראויים להתפשט מפעולה מסוימת שכבר נעשתה, אך אין זה הכרח שכך יהיה. ובלשונו של

השל"ה:

אוי הראהו הקב"ה דור דור ודורשיו וחכמיו ומנהיגיו לפי ענין המקורות שנפתחו עתה, איך ראוי להיות ההתפשטות... ובודאי אלפי ורכאות עניינים שהיו ראויין להיות לפי פתיחת המקור של עתה כך, ונשתנו מכח הבחירה.

השל"ה גם מדייק זאת מהגמרא בשבת דלעיל, ששם נאמר: "ראוי זה ליפול...", ויש להבדיל בין המונח "ראוי" למונח "מוחזק". וכן מסביר על פי זה את הפסוק האמור בעקדת יצחק: "כי עתה ידעתי כי ירא אלוקים אתה" (בראשית כב, יב). שהרי המלה "עתה" משמעה בהווה, ואילו "ידעתי" משמעה בעבר, אלא הכוונה שבהווה ה' יודע ב"מוחזק", מה שהוא ידע בעבר בגדר של "ראוי".

אפשר להוסיף מקור מרש"י, שגם ממנו משמע שה' אינו יודע מראש. בסוטה ב ע"א מובא: "א"ר שמואל בר רב יצחק כי היה פתח ריש לקיש בסוטה אמר הכי אין מזווגין לו לאדם אלא לפי מעשיו...", ואחר כך שואלת הגמרא: "איני והא אמר רב יהודה אמר רב ארבעים יום קודם יצירת הולד בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני...". ומסביר רש"י במקום: "איני. מי הוי זיווג לפי רשע וזכות והא מקודם יצירתם, שאין נודע רשעו וזכותו מכריזין את בת זוגו. ואם תאמר הכל גלוי לפניו, הכל בידי שמים חרץ מיראת שמים...". משמע לכאורה מרש"י, שאם אדם יהיה צדיק או רשע — דבר זה אינו גלוי לפני הקב"ה, ולכן בזיווג ראשון אינו יכול לזווג את ישראל על פי מעשיהם.

לפי שיטה זו נוכל להסביר גם עניינים תמוהים נוספים:

במכות י ע"ב מובא: "'ואשר לא צדה והאלוקים אנה לידו...' כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע וגו'. כמה הכתוב מדבר, בשני בני אדם שהרגו את הנפש. אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד, לזה אין עדים ולזה אין עדים. הקב"ה מומינן לפונדק אחד, זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם, וזה שהרג בשוגג יורד בסולם ונפל עליו והרגו, זה שהרג במזיד נהרג, וזה שהרג בשוגג גולה".

ואפשר לשאול: אם הקב"ה מתערב לאחר מכן כדי להביא את האשמים על עונשם, הואיל ובית דין של מטה לא היה יכול לגזור את עונשם מחוסר עדים, מדוע לא התערב הקב"ה בשלב מוקדם יותר, ודאג לזמן עדים בפעולות הראשונות של אותם רוצחים, כדי שבי"ד של מטה יוכל לפסוק את דינם?

אך לפי גישת השל"ה אפשר לומר, שרצח הוא דבר הנתון לבחירתו החופשית של האדם, ולכן ה' אינו יודע מראש אם אדם ירצח. אך לאחר שבוצע הרצח הקב"ה יודע, ולפיכך מזמנם לפונדק אחד.

כמו כן נוכל להסביר את מאמר חז"ל המובא ברש"י על הפסוק הראשון בתורה — שבתחילה רצה הקב"ה לברוא את העולם במידת הדין, ולאחר שראה שאין העולם יכול להתקיים צירף את מידת הרחמים. מאמר זה גם הוא מעורר את השאלה: אם הקב"ה ידע מראש שהעולם לא יוכל להתקיים, מדוע לא חשב מיד לברוא את העולם בצירוף מידת הרחמים?

אך לפי גישה זו, אכן ה' לא ידע מראש כיצד ינהגו בני האדם, ולכן חשב לברוא את העולם במידת הדין, ורק לאחר שראה במציאות שאינם יכולים להתקיים במידה זו בלבדה, צירף אליה את מידת הרחמים.

כנגד גישה מיוחדת זו עומדת לכאורה המשנה במסכת אבות ג, טו שבה נאמר: "הכל

צפוי והרשות נתונה". לדעת רבים מן המפרשים⁷ משנה זו באה להכיע את הרעיון, ששני המושגים הללו שלכאורה סותרים זה את זה, יכולים לדור בכפיפה אחת. כלומר, אמנם הכל צפוי וידוע מראש ואף על פי כן הרשות נתונה וקיימת בחירה חופשית.

אך כבר עמד על עניין זה א"א אורבך,⁸ ומביא כמה מפרשי משנה, שלא פירשו את הפועל "צפוי" כמבטא ראייה לעתיד, אלא כפועל בהווה במשמע, שהכל צפוי בשעת העשייה. ממילא אין לראות במשנה זו מקור תנאי, לקיומה של הסתירה הנידונה. אורבך מראה שהשימוש בפועל "צפה" במשמע "ידע מראש" מצוי רק בדברי האמוראים ולא בדברי התנאים. ראייה לדבריו מביא אורבך גם מאכות דרבי נתן פרק לט: "הוא היה אומר הכל צפוי והכל גלוי...", דהיינו צפוי וגלוי הם פעלים נרדפים מקבילים, ובמובן של ראייה בהווה ולא במובן של ידיעת העתיד.

במחזור ויטרי וכן בערוך לר' נתן איש רומי ערך "סעד" מובאת גירסה אחרת במשנה: "'הכל צפון' מלמד שכל מעשיהם של בני אדם צפונין הן אצל הקב"ה שנאמר הלא הוא כמוס עמדי". גם לפי גירסה זו יוצא שאין לראות במשנה זו מקור תנאי לקיומה של הסתירה הנ"ל.

הערות

- * מאמר זה הינו עיבוד והרחבה של מאמר קצר שהופיע בדף השבועי של אוניברסיטת בר-אילן, לפרשת וזאת תורתך.
- 1 את עקרון הבחירה החופשית מוכיח הרמב"ם בצורה מורחבת בפרק ה מהלכות תשובה וכן בפרק ח מהקדמתו לפרקי אבות, והוא מתבסס גם על פסוקים וגם על טיעונים הגיוניים. אך את העקרון שה' יודע מראש את מה שהאדם יבחר בעתיד, מביא הרמב"ם בהלכה ה ללא כל מקורות: "והלא הקב"ה יודע כל מה שיהיה". בסוף פרק ח של הקדמתו למסכת אבות הוא מוסיף קצת ואומר שחייבים לומר שה' יודע הכל מראש, כי: "...ואם תאמר שלא ידע את זה מקודם תחייב עניינים מוזרים עצומים וייהרסו חומות". ביתר הרחבה עוסק הרמב"ם בנושא זה במורה נבוכים חלק ג פרקים כ-כא. בהלכות יסודי התורה פרק ב הלכות י"א שבהן הוא מדבר על ידיעת ה', איך הוא מדגיש שה' יודע מראש. כמו כן בהקדמתו לפרק חלק ה הוא מביא את שלושה עשר העיקרים, ובעיקר העשירי הוא קובע: "שהוא יתעלה יודע מעשה בני האדם...", אך לא מדגיש כעיקר חשוב את הידיעה מראש, וכן בנוסח העיקרים המודפס בסידור: 'אני מאמין באמונה שלמה שהבורא יתברך שמו יודע כל מעשה בני האדם וכל מחשבותם...'. אמנם בפיוט "יגדל" כן הורגש עניין זה: "צופה ויודע סתרינו, מביט לסוף דבר בקדמתו", אך אפשר לדייק, שלא נאמר "מקדמתו" אלא "בקדמתו", ופירוש הדברים הוא: שה' אינו מביט מראש על מה שיקרה בעתיד, אלא על פי המצב בהחילה הוא מבין כיצד יהיה העתיד.
- 2 ר' יצחק בר ששת, שו"ת הריב"ש, סי' קיח: "וכן יש לנו להאמין, שידעת ה' יתברך מקפת בכל מה שיעשה האדם בבחירתו, טרם יצא הדבר להוועל לפועל כי אין לתת שום חסרון בידיעתו חלילה... אין מעשה האדם נמשך לידיעת ה' טרם יצא לפועל, אבל ידיעתו נמשכת למעשה ההוא אחרי שנעשה בבחירה".
- 3 מדרש שמואל על מסכת אבות, לר' שמואל אוזירא, וארשא, עמ' 123: "...כי הוא יתברך אינו נופל תחת הזמן ולא שייך ביה קדימה ואיחור. אם כן מה שאירע אינו גזירה מאיתו יתברך...". וכן הוא מובא בתוספות יום טוב ובתפארת ישראל.
- 4 רמב"ם במו"ג ג, כ: "ענין מוסכם עליו שהוא יתברך לא יתכן שתתחדש לו ידיעה, עד שידע פתה, מה שלא ידעהו קדם". וכן ברס"ג, אמונות ודעות, מאמר רביעי, פרק ד: "ה' יודע מראש ומה שיש מהם ממה שיחדשוהו הוא כבר ידע שיחדשוהו, ומה שיש מהם מה שיבחרהו כבר ידע שהאדם יבחרהו". וכן ראה ריב"ש בהערה 2 לעיל.

ידיעת ה' ובחירה חופשית

- 5 יש גם לציין, שר' חיים בן עטר אינו טוען שהוא נותן הסבר שונה מהרמב"ם, אלא זה ההסבר שהוא נותן לדברי הרמב"ם.
- 6 ראה בדבריו שם שמסביר על פי רעיון זה כמה מאמרי חז"ל, ובין היתר טוען שגם הרמב"ן סובר כנראה כך, וכעין זה מצא גם בספר הפרדס.
- אפשר לומר, שמעין זה מפרש גם הרד"ק על הפסוק בספר שמואל ב יב, יא: "כה אמר ה' הנני מקים עליך רעה מביתך ולקחתי את נשיך לעיניך ונתתי לרעיך, ושכב עם נשיך לעיני השמש הזאת". ושואל הרד"ק: כיצד גזר ה' על אבשלום לעשות חטא כזה? ומשיב: "יש לפרש כי האל לא גזר בפירוש על אבשלום ולא הזכירו בשם, ואע"פ שידע האל כי אבשלום יהיה החוטא בעבור תארת נפשו לחטוא...".
- 7 הרמב"ם בפירושו למשנה זו אומר: "כל מה שבעולם ידוע אצלו ית', והוא משיג אותו, והוא אמרו הכל צפוי, ואח"כ אמר, לא תחשוב שבהיותו יודע המעשים יתחייב ההכרח, כלומר שיהיה האדם מוכרח במעשיו על מעשה מן המעשים, אין הענין כן אבל הרשות ביד האדם כמה שיעשה, והוא אמרו הרשות נתונה...". וכן הולכים בשיטה זו: ר' יונה שם, תוספות יום טוב ותפארת ישראל.
- 8 א"א אורבך, חז"ל — פרקי אמונות ודעות, ירושלים, תשכ"ט, עמ' 229-230, ועמ' 232. הוא מביא את רש"י בפירושו למשנה ובעקבותיו ר' עובדיה מברטנורא שמפרשים: "כל מה שאדם עושה בחדרי חדרים צפוי גלווי לפני הקב"ה". וכן משמע גם ממחזור ויטרי (מודפס גם במשניות ע"א פירושים): "הקב"ה צופה כל מעשה בני אדם... וכשבא לעשות שלא כהוגן הלא רואה ויודע, ואעפ"כ אינו מותה בידו...". וכן מביא מפירוש המאירי.
- לרשימת חכמים זו אפשר להוסיף את פירושו של ר' חיים מוולוז'ין, רוח חיים — על פרקי אבות, ויילנא תרי"ס: "הכל צפוי, ר"ל בשעת הצוון הקב"ה רואה ומכל מקום הרשות נתונה".

נספח: לשאלת הידיעה והבחירה

בהלכות תשובה פ"ו ה"ה מביא הרמב"ם כמה פסוקים, שלדעתו נראים כסותרים את עקרון הבחירה החופשית, וכך הוא כותב בין השאר: "והלא כתוב בתורה 'ועבדום וענו אתם' (בר' טו, יג) — הרי גזר על המצריים לעשות רע!... ולמה נפרע מהן?". והוא משיב:

המצריים — כל אחד ואחד מאותן המצריים והמריעים לישראל אילו לא רצה להרע להם, הרשות בידו. שלא גזר על איש ידוע, אלא הודיעו שסוף זרעו עתיד להשתעבר בארץ לא להם. וכבר אמרנו, שאין כח באדם לידע היאך ידע הקב"ה דברים העתידים להיות.

וקודם לכן הסביר:

הא למה זה דומה? — לאומר: העם הזה יהיה בהן צדיקים ורשעים. לא מפני זה יאמר הרשע: כבר נגזר עליו שיהיה רשע, מפני שהודיע למשה שיהיו רשעים בישראל. כענין שנאמר: 'כי לא יחדל אביון מקרב הארץ' (דב' טו, יא).

הראב"ד מעיר על דברי הרמב"ם הנ"ל:

אלה הם אריכות דברים שאינן מתובלים, וחיי ראשי כמעט אני אומר שהם דברי נערות.

בהמשך דבריו מציע הראב"ד שתי דרכים אחרות ליישוב שאלת הרמב"ם. נשתדל להבהיר, כי דברי הרמב"ם אינם "דברי נערות" אלא להיפך; הם "מתובלים"

דיים וראויים לעיון מעמיק. לדעת הרמב"ם, הקושי נובע מכך שלא מדובר ב"ידיעה" אלא ב"גזירה". בהלכות תשובה פ"ה ה"ה הוא ביאר מדוע ידיעת ה' אינה סותרת את עקרון הבחירה החופשית של האדם, אבל ברור לו ש"גזירה" כן סותרת עקרון זה, שכן "גזירה" נובעת מהחלטתו של הקב"ה. ו"ידיעה" אינה אלא החזקת מידע, שאינה בהכרח משפיעה על המתרחש. כדי ליישב קושי זה הרמב"ם מחדש, שקיימים חוקים קובעים את המבנה החברתי ("כי לא יחדל אביון מקרב הארץ") ואת הרמה המוסרית של החברה ("העם הזה יהיה בהם צדיקים ורשעים"), ובכל דור נגזר גורל העם על פי חוקי ההיסטוריה ("זרעו עתיד להשתעבד בארץ לא להם"). חוקים אלה אינם קובעים את התנהגותו של כל אחד ואחד בנפרד, ולכן נשארת הבחירה בידו. אמנם על העם בכללו ישנה "גזירה", אבל לגבי הפרט היא רק בגדר "ידיעה".

להבנת הסבר זה אפשר להסתייע בתורת ההסתברות. חוקי ההסתברות קובעים, למשל, כי מתוך אלף לידות מספר הבנים יהיה קרוב מאוד למספר הבנות כמעט בוודאות, אך אין איש יכול לנבא מה יהיה מינו של עובר שטרם יצא לאוויר העולם. בדומה, חוקי החברה קובעים, שבכל ציבור גדול יהיו עניים ועשירים, אבל אין חוקים אלה קובעים מי ומי העשירים והעניים, וכן — מי יהיה צדיק או רשע.

יתרה מזו. על-פי הפיסיקה המודרנית ידוע, שאותו מצב קיים ביקום כולו. הגם שאפשר על-פי חוקי הפיסיקה לדעת בוודאות איך יתנהג גוף מסוים, אם יודעים את מצב הכוחות המופעלים עליו. למעשה מדובר בידיעה סטאטיסטית בלבד, על מכלול המילקולות המרכיבות אותו גוף, אבל התנהגות מולקולה בודדת אינה ניתנת לחיזוי. למשל, אם זורקים אבן, ברור שבסופו של דבר היא תיפול לארץ, אבל אין ידיעה ודאית לגבי מולקולה מסוימת, אם אמנם תיפול. כך שבעצם יש הסתברות חיובית (אך זניחה) לכך שהאבן לא תיפול בכלל!

אלכסנדר קליין, יצחק איזק

* הופיע לראשונה בדף השבועי של אוניברסיטת בר-אילן, לפרשת תצוה, תשנ"ד.